

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора, Удовики Лариси Григорівни, завідувача кафедри історії і теорії держави та права Запорізького національного університету на дисертацію Чабан Наталії Анатоліївни «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дослідження. Входження України до європейського правового простору, закріплене в Преамбулі Конституції України, визначається багатьма показниками й критеріями. Важливе місце серед них посідають стан захищеності прав і свобод людини і громадянина, дотримання принципу верховенства права, незалежна й неупереджена судова влада та правосуддя в країні. Лише за умови їх дотримання Україна здатна стати рівноправним і гідним партнером у розгалуженій системі міжнародних правових відносин. Зазначене актуалізує питання щодо впровадження міжнародних стандартів прав людини і стандартів судочинства у національне право й законодавство.

Актуальність дослідження неупередженості судової влади як гарантії забезпечення прав людини підсилює і той факт, що в останнє десятиліття як в Україні, так і в багатьох демократичних країнах світу загострилися проблеми незалежності, легітимності, транспарентності, неупередженості судової влади. Ускладнення зазначених проблем спричинено, насамперед, зростанням ролі й значення судової влади в суспільстві. За висловлюваннями американських учених (Тейт і Валліндер) йдеться про «глобальне розширення судової влади», зростання її впливу на політичну й економічну сфери суспільства.

Крім того, значна частина проблем спричинена трансформацією відносин судової влади із законодавчою і виконавчою владою. Виконавча і законодавча влади стали більш взаємозалежними. Розвиток виконавчої влади призвів до того, що все частіше її дії стають предметом оскарження в суді, а це, в свою чергу,

Вн. №	804	
30	04	2021 р.
кількість аркушів:		
осн. док.	14	додаток

призводить до того, що повноваження судової влади стосовно контролю виконавчої ставляться під сумніви. Також почастишали випадки оскарження актів законодавства в судах. У результаті, судовій владі більшою мірою доводилось оцінювати, а в деяких випадках навіть обмежувати дії двох інших гілок влади. У свою чергу, виконавча й законодавча влада демонструють непоодинокі випадки й прагнення впливати на судову владу, а поширена публічна критика рішень судів упродовж останніх років з боку політиків підірвали суспільну довіру до судової влади в різних країнах, поставили під сумнів «легітимність» судової влади.

За таких умов, питання щодо неупередженості судової влади, тісно пов'язаної з її незалежністю набуває особливого значення.

Важливим показником актуальності обраної теми є також те що, дисертація Чабан Наталії Анатоліївни виконана відповідно до «Стратегії сталого розвитку «Україна-2020»», затвердженої Президентом України, Плану дій щодо реалізації Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., схваленим Радою з питань судової реформи та Указом Президента України, Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні»; Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016-2020 рр., затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук України.

Таким чином, вищевказані тенденції обумовили потребу наукового дослідження Чабан Наталії Анатоліївни «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження», яке є вчасним, доцільним, безперечно актуальним і має не лише теоретичне, але й вагомe практичне значення, оскільки воно впливає на рівень забезпечення прав людини та правосуддя в Україні.

*Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій,
сформульованих у дисертації їхня достовірність, новизна і
практична значущість*

Ступінь обґрунтованості наукових положень сформульованих у дисертації Чабан Наталії Анатоліївни є достатнім. Дисертанткою опрацьовано і критично осмислена значна кількість різноманітних джерел вітчизняних і зарубіжних учених (407 найменувань).

Наукові джерела використовуються дисертантом критично, ведеться виважена полеміка з авторами. Дисертант дотримується етики наукової дискусії – чітко викладає погляди опонентів, аргументує свою наукову позицію, підтримку чи заперечення положень і поглядів інших авторів. На підставі аналізу наукових праць дисертантка доводить, що в історії теоретико-правової думки простежується наступність ідей про судову владу, правосуддя, їхні визначальні функції та принципи здійснення, суспільно-корисний характер суддівської діяльності.

Слід зазначити, що дисертантка чітко визначила об'єкт і предмет дослідження. Зібраний теоретичний і практичний матеріал аналізується з використанням різноманітних методів наукового пошуку. Так, під час дослідження дисертанткою застосовано комплекс філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, які використовуються з урахуванням ґносеологічних підходів, визначених проблематикою і загальною логікою дослідження.

Серед методологічних підходів, які визначають ґносеологічну основу дослідження виокремлено діалектичний та системний підходи, завдяки використанню яких досліджено неупередженість суду як складної системи (підрозділи 2.2, 2.3), що постійно розвивається (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.3). Історико-правовий метод використано для дослідження історичного розвитку неупередженості судової влади, сучасних поглядів та шляхів забезпечення неупередженості судової влади (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2, 2.3).

У роботі також застосовано формально-юридичний метод, за допомогою якого узагальнено практику європейських країн щодо забезпечення неупередженості судової влади як гарантії прав людини (підрозділ 3.2); логіко-семантичний метод, який сприяв формулюванню понять «неупередженість», «упередженість» (підрозділ 2.2); функціональний метод використано для аналізу зарубіжного та

вітчизняного досвіду функціонування неупередженого суду, його ефективності у безпосередній правоохоронній та правозахисній практиці (підрозділ 3.2, 3.3).

Достовірність і новизну наукових положень, висновків та рекомендацій, забезпечило досягнення мети дослідження, яка полягає у розробці теоретичних засад, методології та практичних рекомендацій щодо забезпечення реалізації неупередженості судової влади як гарантії захисту прав і свобод людини.

Зазначеній меті дисертаційного дослідження у повній мірі відповідають визначені здобувачем і завдання, що сформульовані у дослідженні.

У цілому успішне розв'язання автором визначених завдань і досягнення мети дисертаційного дослідження забезпечили новизну дисертації, яка зумовлена як сукупністю поставлених дослідницьких завдань, так і способами їх виконання. Дисертаційна робота є одним із перших у вітчизняній науці дослідженням у якому з позиції вимог національного законодавства та з урахуванням міжнародно-правових стандартів прав людини і стандартів судочинства досліджуються питання забезпечення неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини.

Наукова новизна, обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, зроблених Наталією Анатоліївною в дисертації, забезпечується логічно послідовним, юридично грамотним та повним розкриттям проблематики дисертації. Основними та найбільш науково вагомими серед положень наукової новизни одержаних результатів дослідження є наступні:

вперше:

- запропоновано поняття забезпечення неупередженості судової влади, як гарантії захисту прав людини;
- визначено систему ознак неупередженої судової влади;
- доведено, що неупередженість судової влади є гарантією забезпечення прав людини, і на основі цього сформульовано теоретико-правове розуміння природи неупередженості судової влади, з'ясовано її співвідношення з іншими поняттями (об'єктивність, справедливість, безсторонність, незалежність, самостійність);

удосконалено:

– систему гарантій неупередженості суду, шляхом поділу їх за змістом на загальні (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні) і спеціальні (нормативно-правові, організаційно-правові (інституційні) та матеріальні);

– розуміння співвідношення понять «неупередженість суду», «незалежність суду», «безсторонність суду», «об’єктивність суду»;

– положення щодо змісту та системи законодавства, яка забезпечує неупередженість суду та представлена Конституцією України, законами, підзаконними нормативно-правовими актами, міжнародними актами, ратифікованими Верховною Радою України;

– характеристику сучасного стану розвитку ідеї неупередженості судової влади, систематизовано основні напрями наявних історико-правових та галузевих досліджень;

дістало подальший розвиток:

– наукові погляди щодо об’єктивної та суб’єктивної неупередженості: суб’єктивна неупередженість – пов’язана з особою судді, з його особистими переконаннями; об’єктивна неупередженість – стосується структурних питань організації, складу суду, та полягає у відсутності будь-яких об’єктивних сумнівів у його упередженості;

– положення про актуальні напрями наукових досліджень ідеї неупередженості судової влади, а саме: дослідження складових елементів неупередженої судової влади; вивчення процесів інтеграції міжнародних стандартів судової влади в національне законодавство.

Як відомо, цінність наукового дослідження визначається можливістю його практичного застосування. Тому дисертація Наталії Анатоліївни також заслуговує на високу оцінку, оскільки висновки й положення, обґрунтовані в дисертації вже частково використані та можуть стати у нагоді:

у практичній діяльності судів – для вирішення практичних проблем забезпечення неупередженості суддів (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в практичну діяльність Дарницького районного суду міста Києва від 17.04.2019);

у освітньому процесі – під час підготовки навчально-методичних матеріалів, проведення лекцій і семінарських занять з навчальних дисциплін «Організація судових та правоохоронних органів», «Теорія держави та права», «Конституційне право України», «Статус суддів України», «Права, свободи, обов'язки людини і громадянина», (акт впровадження в освітній процес Національної академії внутрішніх справ від 16.01.2019; акт впровадження у навчальний і науково-дослідний процеси юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 13.03.2019; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес ПВНЗ «Університет сучасних знань» від 19.05.2019).

у науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень теоретичної бази забезпечення неупередженості суду, правової природи, сутності міжнародно-правових стандартів статусу суддів, їх практичне застосування (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ від 24.01.2019; акт впровадження у навчальний і науково-дослідний процеси юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 13.03.2019);

у законотворчій діяльності для розмежування споріднених понять, формулювання дефініції «неупередженість судової влади».

Оцінка змісту дисертації та ідентичності змісту автореферату та її основних положень

Вийти на зазначені у дисертації нові науково-обґрунтовані результати Чабан Н.А. дозволила обрана структура дисертації, яка складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (407 найменувань). Її зміст дає підстави констатувати, що здобувач творчо підійшов до вивчення та розкриття проблеми. Це дало йому можливість опрацювати поставлені завдання, а також сформулювати низку науково-обґрунтованих і достовірних положень, висновків і рекомендацій корисних з наукової і практичної точок зору.

Так, у вступі обгрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, мету, окреслено завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, сформульовано положення та висновки, що становлять наукову новизну роботи, доведено практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію основних результатів дослідження, публікації, структуру і обсяг дисертації.

У розділі 1 дисертантка висвітлює процес формування наукового уявлення про неупереджений суд, осмислює ідеї, напрями, думки, погляди з приводу виникнення, становлення і розвитку концепції неупередженої судової влади. На підставі аналізу, узагальнення й систематизації наукових джерел дисертантка доходить висновку, що в історії теоретико-правової думки простежується наступність ідей про судову владу, правосуддя, їхні визначальні функції та принципи здійснення, суспільно-корисний характер суддівської діяльності.

Важливу роль у дослідженні відіграє підрозділ 1.2 у якому здійснюється предметне обгрунтування методології дослідження, яка охоплює чотири рівні: 1) загальнофілософські підходи; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи; 4) міждисциплінарні методи. Важливе місце у системі методології дослідження неупередженості судової влади посіли принципи, основними з яких є: детермінізм; історизм; єдність історичного та логічного; достатня підстава; науковість; комплексність; цілісність та системність; обгрунтованість; несуперечливість; зв'язок теорії і практики; критичність та ін.

За результатами дослідження історичного розвитку неупередженості судової влади, як окремого її аспекту на теренах України, Чабан Н.А. виділено кілька основних періодів: княжа доба; литовсько-польська доба; період Гетьманщини; період Російської Імперії; період УНР; період УРСР; сучасність.

Змістовним є другий розділ роботи, у якому дисертантка досліджує судову владу як гарантію забезпечення прав людини та приходить до висновку, що неупередженість суду по відношенню до сторін процесу є важливою гарантією забезпечення справедливого, об'єктивного, всебічного, а відповідно й законного розгляду та вирішення справи; неупередженість є умовою справедливості і

складовою частиною об'єктивності суду (підрозділ 2.1); виокремлює і розмежовує «процесуальну неупередженість» та неупередженість як певний показник цінності або критерій більш високий ніж той, що відображений у законі; виокремлює елементи неупередженості, до яких відносить безсторонність, незалежність, добросовісність, рівноправність сторін судочинства (підрозділ 2.2); доводить, що пріоритетними функціями судової влади по забезпеченню прав і свобод людини є правоохоронна і правозахисна функції, оскільки саме вони безпосередньо витікають із сутності судової влади (підрозділ 2.3).

Розділ 3 дослідження Чабан Н.А. присвятила дослідженню міжнародних стандартів забезпечення неупередженості судової влади, загальній характеристиці джерел міжнародно-правових стандартів судочинства, правосуддя, суду, статусу суддів (підрозділ 3.1); обґрунтуванню неупередженості судової влади як передумови права на справедливе судочинство, на підставі чого робить слушний висновок, що проблема вільного доступу громадян до правосуддя є однією із базових у сучасних правових системах, що визнають на конституційному рівні ідеї правової держави, поділу влади та існування основних або невід'ємних прав людини (підрозділ 3.2). У підрозділі 3.3 Наталія Анатоліївна досліджує шляхи вирішення проблем судово-правової реформи в Україні та робить висновок, що забезпечити надійний захист прав і свобод людини і громадянина, як того вимагає Основний Закон України, може тільки судова система, що діятиме виключно на засадах, визначених Конституцією, а саме: законності, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласності судового процесу, змагальності сторін, додержання презумпції невинуватості тощо, в умовах незалежності і недоторканності суддів.

Висновки дисертанта опираються на глибокий аналіз нормативно-правової бази, яку склали чинне законодавство України та законодавство низки зарубіжних країн, що регулюють питання суспільних відносин у сфері забезпечення неупередженості судової влади.

Науково-теоретичним підґрунтям дисертації стали праці з філософії, теорії та історії держави та права, конституційного права, як вітчизняних, так і зарубіжних

науковців. Все це забезпечило репрезентативність зроблених дисертанткою висновків.

Отже, оцінюючи зміст дисертації, можна дійти висновку, що автор даної дисертаційної роботи спромігся досягти поставленої наукової мети й упоратися із завданнями дослідження.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях

Основні положення і висновки дисертації відображено в 16 наукових публікаціях, серед яких чотири наукові статті – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, дві статті – в періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, тези десяти доповідей – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій і круглих столів.

Таким чином, обґрунтованість отриманих у ході дисертаційного дослідження результатів, висновків і пропозицій Чабан Наталії Анатоліївни, забезпечено завдяки оприлюдненню наукових здобутків за темою дослідження, різноманітних методичних прийомів, аналізу кола визначених дослідницьких проблем.

Зміст автореферату в цілому відповідає основним положенням дисертації. Не викликає заперечень як архітектоніка, так і оформлення роботи.

Дискусійні положення та зауваження

Водночас дисертація Чабан Наталії Анатоліївни «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження», як і кожна творча праця, викликає низку роздумів, відкриває широкий простір для наукової дискусії, а саме:

1. Дисертантка у підрозділі 1.2 констатує, що проведене дослідження значною мірою є міждисциплінарним, що зумовлює використання підходів, принципів і методів гуманітарних, правових наук, однак із переважанням інструментарію теорії права. Однак, у тексті дисертації доцільно було б конкретизувати яких саме

гуманітарних наук, показавши їх значення для розвитку теоретичної концепції забезпечення неупередженості судової влади як гарантії забезпечення прав людини.

2. У положеннях наукової новизни Чабан Н.А. зазначає, що під поняттям неупередженості пропонується розуміти морально-етичну категорію, яка має розглядатися в межах правових відносин у двох аспектах: 1) як гарантія захисту прав людини; 2) як вимога, що пред'являється до судового рішення.

Водночас, зміст неупередженості судової влади і як гарантії захисту прав людини і як вимоги, що пред'являється до судового рішення не визначаються.

Саме тому потребує уточнення зміст поняття «неупередженість судової влади» в обох аспектах.

3. Дисертантка зробила спробу розмежувати поняття «неупередженість суду», «незалежність суду», «безсторонність суду», «об'єктивність суду», однак співвідношення та критерії розмежування цих понять потребують конкретизації.

Додаткового пояснення й розмежування потребують також такі поняття як «неупередженість судової влади», «неупередженість суддів», «неупередженість суду».

4. Дисертанткою у підрозділі 2.1 вихідною засадою у розумінні судової влади взято поняття «державна влада». На основі цього, судова влада визначена як специфічна, незалежна, гілка державної влади, яка здійснюється уповноваженими на те державними органами – судами і призначенням якої є вирішення правових конфліктів у суспільстві із застосуванням спеціальних процедур.

Водночас, судова влада є однією з трьох гілок влади демократичної держави, яка тісно пов'язана із законодавчою та виконавчою владою. Три гілки влади функціонують як система стримувань і противаг, тримають кожну в рамках відповідальності в інтересах суспільства в цілому.

Згідно європейських стандартів судочинства, зокрема висновків і положень Консультативної ради європейських суддів (Висновок 18), при винесенні судових рішень щодо сторін у судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, вільними від будь-яких зв'язків, прихильності чи упередження, що впливає або може сприйматися як таке, що впливає, на здатність судді приймати незалежні

рішення. У цьому випадку незалежність і неупередженість судової влади є втіленням загального принципу: «Ніхто не може бути суддею у власній справі». Значення цього принципу виходить далеко за конкретні інтереси певної сторони у будь-якій суперечці. Судова влада повинна користуватися довірою не тільки з боку сторін у конкретній справі, але й з боку суспільства в цілому. Суддя повинен не тільки бути реально вільним від будь-якого невідповідного упередження або впливу, але він повинен бути вільними від цього й в очах розумного спостерігача.

У зв'язку з цим постає питання щодо неупередженості судової влади в контексті її зв'язків із законодавчою та виконавчою владою, насамперед у тих випадках, коли дії виконавчої влади чи норми законодавчої влади стають предметом оскарження в суді, а це, в свою чергу, призводить до того, що повноваження судової влади стосовно контролю виконавчої ставляться під сумніви.

5. У підрозділі 2.2. «Теоретична характеристика неупередженості судової влади» Чабан Н. А. розглядає неупередженість судової влади як «процесуальну неупередженість» та як певний показник цінності або критерій судочинства; виокремлює окремі елементи неупередженості, до яких відносить безсторонність, незалежність, добросовісність, рівноправність сторін судочинства.

Додаткового пояснення й обґрунтування потребує питання щодо змісту та критеріїв визначення неупередженості судової влади та неупередженості суддів. Чи такі критерії є спільними, чи між ними є відмінності?

6. Цілком слушною і предметно обумовленою є одна із дослідницьких задач, поставлених у дисертаційному дослідженні – аналіз проблем судово-правової реформи в Україні у контексті забезпечення неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини.

Між тим, у підрозділі 3.3 «Шляхи вирішення судово-правової реформи в Україні», в загальних рисах розглядаються структурні елементи судово-правової реформи. Висновки, до яких прийшов автор у межах цього підрозділу також, головним чином, пов'язані з судово-правовою реформою в цілому, а не пропозиціями щодо забезпечення неупередженості судової влади в Україні.

Слід зауважити, що в самій роботі автор розглядає низку правових засобів і методів забезпечення неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини, вказує на них у дефініції «забезпечення неупередженості судової влади».

На нашу думку, у пропонованому підрозділі доцільно було б здійснити саме узагальнення й систематизацію правових засобів і методів забезпечення неупередженості судової влади з урахуванням європейських стандартів судочинства, позитивного зарубіжного досвіду, а на цій основі сформулювати практичні рекомендації щодо забезпечення реалізації неупередженості судової влади як гарантії захисту прав і свобод людини, про які йдеться у меті дослідження.

Під час прилюдного захисту Чабан Н.А. хотілось би отримати відповідь на питання: сукупність саме яких саме правових засобів і методів забезпечує чи гарантує неупередженість судової влади ?

Крім того, слід навести в систематизованому вигляді практичні рекомендації щодо забезпечення реалізації неупередженості судової влади як гарантії захисту прав і свобод людини в Україні.

Висновок про відповідність дисертації нормативним вимогам Міністерства освіти і науки України

Утім, слід наголосити, що висловлені зауваження не впливають суттєво на загальну високу оцінку дисертаційної роботи Чабан Н. А., а насамперед, характеризують складність і актуальність досліджуваної теми та неординарність її розгляду дисертанткою.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Таким чином, за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів, а також за змістом, кількістю, обсягом публікацій і повнотою опублікованих дисертанткою матеріалів дисертація Чабан Наталії Анатоліївни «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження» відповідає вимогам п. 9, 11, 12, 13 та іншим нормативним вимогам Порядку присудження наукових

ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами та доповненнями), а її автор Чабан Наталія Анатоліївна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії і теорії
держави та права Запорізького
національного університету**

Л. Г. Удовика

*Григорій
проректор*

О. Т. Бондар